

JÁKI LÁSZLÓ

Költő tolókocsiban

Vöröss István és patrónusai

MŰHELY

Egy nagyobb munka keretében azt vizsgáltuk, hogy a fiatalok mikor, hol, milyen körülmények között találkoztak az olvasással, az irodalommal vagy annak művelésével. Törvényszerűségeket kerestünk, de félezer önéletrajz, visszaemlékezés vizsgálata során sem találtunk ilyent. Voltak, akik optimális körülményeik ellenére sem váltak olvasó felnőtté, mások viszont istállóban, gyertyafény mellett is olvastak, majd írtak. Talán elég itt Sinka Istvánra utalnunk, akinek birkák legeltetése közben került kezébe egy Petőfi kötet, ez avatta olvasóvá, sőt, költővé.

Az irodalommal való találkozásnak számtalan változata volt és van, de ezek között is különös figyelmet érdemel egy hátrányos helyzetű, béna hódmezővásárhelyi diák, Vöröss István útja az irodalomhoz.¹ Írásunkban ennek bemutatására vállalkozunk.²

AZ ÉDESANYA

Az apa családi gyökerei az 1600-as évekig követhetők vissza. Sarkadról származik Veress Mihály református prédikátor, aki Thököly íródeákja, majd 1765-től gályarab volt. Későbbi ősei erdélyi reformátusok – pedagógusok, jogászok, teológusok – voltak. A család másik ágának tagja az 1700-as évek végén tanított Hódmezővásárhelyen. István nagymamája egyszerű származású; a budai Esterházy-palota bejárónője volt.

Vöröss István apja, V. Zsigmond, kistisztviselőként dolgozott egy budapesti banknál. Rövid ideig a Józsefvárosban éltek, majd az Aszódhoz közel fekvő Domonyba költöztek. Az édesapa hirtelen elhagyta a családját és gyermekkorában, Kolozsváron élt tovább. Az akkor még egészséges István első gyermekkori élményei Domonyhoz fűződtek, és amint

¹ Az irodalomban több helyen tévesen Vöröss Istvánt (1922–1947) Vörös Istvánként említik.

² Vöröss István életútjának meghatározó kutatója Béres Dezső. Az életrajzi adatok jelentős része Béres Dezső kitűnő tanulmányából való. Vöröss Istvánnal foglalkozó fontosabb irodalom: Bardócz András (1947): Tű hegyén. *Diárium*. Könyvnapi szám., 86. o.; Béres Dezső (1997): Holt zendül. *Délsziget Almanach*. 7. sz., 29-33. o.; Imolya Imre (1980): *Újabb adalékok Dr. Szathmáry Lajos vásárbelyei tanári működéséhez*. Bethlen Gábor Gimnázium, Hódmezővásárhely. Kőszegfalvi Ferenc (1983. 09. 24.): Németh Lászlóról, Vöröss Istvánról és más vásárhelyiekről. *Magyar Nemzet*; Szathmáry Lajos (1977): Vöröss Pistától Vöröss Istvánig. In: Dózsa Béla, Fonay Tibor és Szathmáry Lajos: *Pedagógussorsok, emlékek*. Tankönyvkiadó, Budapest. 164-225. o.

egyik leveléből kitűnik, már akkor rigmusokat, mondókákat farigcsált.³

Az egyedül maradt édesanya Istvánnal nagybátyjához, V. Sándor árvaszéki elnökhöz költözött Hódmezővásárhelyre. A költözést 12 év alatt további 8 követte, ami a család nehéz helyzetére utal. Említést érdemel István életének egy érdekes epizódja, ami befolyásolhatta későbbi útját: harmadikos elemista volt, amikor nagybátyja egy kisfiút megdicsért, mondván, milyen szép dolgozatot írt. Ezen felbuzdulva ő is írt egy 16 soros „novellát.” „Megvolt az elégtétel, hogy én is tudok, ha akarok!”⁴ Hódmezővásárhelyre költözésük idejére esnek betegségének, a gyermekparalízisnek első tünetei. (István egy levelében betegségének kezdetét az 1931–1932 közötti időszakra tette.)

Anyagi gondok közt éltek. Az édesanya egy gyárban kapott fizetésből tartotta el a fiát,⁵ aki betegsége következtében nem tudott járni, és a kezeit is nehezen használta, ápolást, fokozott törődést igényelt. Az édesanya rendkívüli áldozatvállalását bizonyítja, hogy a beteg fiát 1930 szeptemberében beíratta a Bethlen Gábor Református Gimnáziumba. Talán azért, mert felismerve gyermeke átlagon felüli képességeit, de az is feltételezhető, hogy éppen a betegsége miatt szánt értelmiségi pályát fiának.

Később, amikor Németh László meglátogatta a családot, az anyát afféle titkárnak írta le. István nehezen írt, így a kéziratokat nyomdakész állapotba kellett hozni. Az anya tehát biztosította fia fizikai életfeltételeit, gondozta, ellátta, de ezen túl az ágyhoz és kerekesszékekhez kötött gyermekének szellemi társa is volt.

A TANÁR

Az édesanya mellett Vöröss István személyiségének alakulásában döntő szerepe volt a gimnázium egyik fiatal tanárának, a magyart, latint és görögöt tanító Szathmáry Lajosnak.

Szathmáry Lajos (1903–1994) Budapesten született. Középiszkolát a Budapest VI. kerületi M. Kir. Állami Főgimnáziumban végezte, ahol tanárai között volt Kuncz Aladár és Babits Mihály. Osztálytársai között találjuk Illyés Gyulát és Németh Lászlót. Az egyetem után négy évig tanított a nagy hírű sárospataki gimnáziumban. Innen került 1931-ben Hódmezővásárhelyre, ahol fiatal kora ellenére meghatározó alakja lett a városi kulturális életnek. Az iskolában önképzőkört szervezett, vezette az iskola internátusát, cserkészparancsnokként bejárta az országot és Erdélyt. Aktív tagja volt a város irodalmi és művészeti életének, egyik szervezője a Tornyai Társaságnak, nevéhez fűződik Kodály: *Háry János* díszelőadásának és Móricz Zsigmond: *A fejedelem tánca* című művének bemutatása is. Hódmezővásárhelyi tevékenységének legmaradandóbb alkotása a Tanyai Tanulók Otthonának, a Cseresyéskertnek a létrehozása. A kezdeményezés támogatói között volt Móricz Zsigmond és Németh László is. Németh László az *Égető Eszter* című regényében Szilágyi nevű regényhősét Szathmáry Lajosról mintázta. Hódmezővásárhely után Szathmáry Lajos Pápán, majd több

³ Vöröss István (2008): *Bronztükör*. (Szerkesztette: Máté István). Bába, Szeged.

⁴ I.m., 14. o.

⁵ Később rendszeresen fordult segélyért a városhoz. 1940-ben például egy télikabát beszerzésére kért segítyt a várostól, amire a polgármester 112 pengőt utalt ki. Erről ír Németh László (1940. 04. 28.): Kiállítás Vásárhelyt. *Reggeli Magyarország*.

budapesti iskolában hasonló aktivitással és szellemben tanított.⁶

Életútjának részletesebb ismertetését azért tarjuk indokoltak, mert Vöröss István

életében a pedagógus Szathmáry Lajosnak volt meghatározó szerepe, aki a vele való találkozásról így írt:

1932. szeptember elején hatvan elsős gimnazista ült be a hódmezővásárhelyi református Bethlen Gábor Gimnázium zsúfolt padjaiba. Ott lapult közöttük Imolya Inci, a későbbi Eötvös-kollégista, a gimnáziumi nagy könyvtár fejlesztője, a lelkes mindenek. Hatvanegyediknek lábát egyáltalában nem, kezét pedig alig használni tudó gyermeket tettek be az ablaknál az első pad mellé egy karosszékekbe. A karosszéket fel s le a lépcsőn a diákok cipelték, lent toloszékre váltották, s tolták lelkesen hazáig. Így ment ez évről évre, míg 1940 júniusában le nem érettségizett Vöröss István, immár költő.

Jó tanuló volt, s a magyar nyelv és irodalomból mindig jeles. Akkoriban még nyolc dolgozatot írtak a tanulók. Ennek a felét az iskolában, ötven perc alatt kellett megfogalmazniuk. Nálam nem igen feleltek osztályzatra a tanulók, az órák inkább megbeszélésekkel, virákkal teltek el, Pista ilyenkor csak járatta a szemét a beszélőkön, s értelmesen hallgatott. De a dolgozatírásnál aztán!

Amikor beléptem az osztályba a füzetköteggel, s a szokásos sziszegés végigfutott a padok között, Pista szeme egyszeriben felragyogott, s tollát mártogatva, fészkelődve jelezte, hogy most jött el az ő ideje. Még fel sem írtam a dolgozat címét a táblára (Könyvtáram. Hogyan indult meg, hogyan fejlődött, melyek a legértékesebb darabjai?), ő már nekirugaszkodott a papírnak, a kibicsaklott ujjaival sebesen róttá egymás mellé függőleges vonalakkal szerkesztett rovásait. Mindig tudott valami meglepőt írni, minden mondata egyéni volt, kimondottan írói alkotás.

Megvallom, ilyenkor mindig mint zsákmánnyal futottam haza a füzetekkel, s ha először mindig Dömötör Jancsi dolgozatán szaladt végig a szemem, másodiknak mindig Pista sorait élveztem végig, a költőét, a filozófusét, a filozófus-költőét. Másodikban még nem tudtam, hogy ki szorong izgatottan a karosszékben, ha versről van szó, de harmadikban kezemben volt néhány szemérmesen hozzám jutott költeménye, amelyeknek egyikében ily sorok is voltak:

„Hamuszürke fátylat húz vad szemére,
s kihűlt testtel omlik börtöne falához.”

Egyszóval kiderült: verseket ír a gyerek. A középső osztályokban magyarból változatlanul jeles, bár a többi tárgyból az elégséges felé hajlik...

Latinból jó vagy elégséges. De nem ez az érdekes, inkább az, hogy tizenöt évesen hogyan érez vissza az évekkal azelőtti első gimnáziumi latinórákra. Hát igen: Cicero körmondataiban legtöbbszörre eltévedt, de ahogyan annak idején nekikészült a rettegett tárgynak, a várakozó akarat és annak hangulata így olvadt fel emlékében:

Az első latinóra

*Szájamban furcsa ízek fakadtak,
Szorongtam a padban, frissen keresztelt kisdíák,
Szívemben dobogó izgalom hajtott ki,
Mint vérpiros színű nagy trópusi virág.*

*Nyitva a könyv, zengő szavainak
Furcsa a zamatja, s mint a régi bor, komoly,
Egy-egy szó úgy döng, mint ököl az asztalon,
Mint régi mintájú, súlyos aranyszobor.*

*Lelkem záporától frissült földjében
Erjedtek a szavak, furcsa ízzel
S egyszer csak felbuggyant, mint bővizű patak,
Ezüst-színű fodra: Salve magister!*

Az ötödik osztályban már nem lehetett halogatni: összeszedtem legjobbnak ítélt verseit, mecénásokat gyűjtöttem, tárgyalásokat folytattam Erdei Sándor könyvnyomatóval, s 1936. novemberében megjelent pár száz példányban a *Papírsárkány*. Ezt követte ügyeskedéssel 1937-ben az *Üvegphár*.⁷

Szathmáry Lajos 1943-ban már pápai tanár, amikor Vöröss István megküldte újabb kötetét, melynek címe a *Tű hegyén*. Nehéz itt szavakat keresni, de elgondolkodhatunk azon, hogy egy tanár, aki

már az ország másik végében tanít, más gondjai, más feladatai vannak, még mindig vállalja volt tanítványa „szellemi” támogatását. Szathmáry Lajos így ír erről:

Érettségije után egyetemi tanulmányok folytatásáról szó sem lehetett. Tolókocsija nélkül mozogni, édesanyja segítsége nélkül enni sem tudott. A szegedi egyetem nincs messze Vásárhelytől. Vöröss István számára azonban elérhetetlen távolság ez is. De a barátok, a helyi értelmiség java, a könyvek odahozzák köréje a kultúra anyagát, s ráíránították szemét azokra az országos- és világproblémákra, amelyek a negyvenes évek első felében, s a második világháború alatt megoldásra érettek.

(...)

Én akkor már a pápai kollégium tanára voltam, de tovább is vállaltam, hogy Vöröss István következő kötetének megjelenését segítem. 1943-ban kézhez kaptam egy nagy halom verset és angol és francia műfordítást, ezekből kiválogattam azt a százat, amelyekben most már nemcsak az ígéret szólt, hanem az érett költő lobbantotta fel a szavak

⁷ Szathmáry Lajos (1977): *Arma virumque*. In: Fonay Tibor, Dózsa Béla és dr. Szathmáry Lajos: *Pedagógusorsók, emlékek*. Tankönyvkiadó, Budapest. 192-194. o.

mágikus erejével azokat a problémákat, amelyek a zsákutcába került egyes ember és a fordulat elé kényszerült társadalom lelki és fizikai kelevényeiben égtek. Künn dübörög a világháború, idehaza a fennálló rend őrei oltogatják a fel-fellobbanó lángokat: az Exodus Könyvkiadó mégis elvállalta merészen a kiadást, a Pápai Főiskolai Nyomda a nyomdai munkát, a pápai rendőrkapitány pedig többszöri megnyugtatóm után nehéz lelkiismerettel csak megadta az „imprimatur”-t, s megjelent a harmadik Vöröss István kötet: a „Tű hegyén.” Megvallhatjuk, nehéz percekkel hallgatunk át a pápai rendőrkapitányal, mikor a kötet bevezető versének friss nyomású kutyanyelve fölé hajoltunk:

*Rámkomorulnak a szegények,
Mert jobb a ruhám, s a színe szép még,
Tán gyűlölének is, mert nem vicсорog ki
Hangjaival bendömböl az éhség.
(...)*

*Így füstölögnek a szegények,
Sötét szemük vizsgálva méreget,
S én szólnék: testvéretek vagyok én is,
A ti kínotok, és a ti véretek.*

*Adjátok ide szemetek feketéjét,
Hadd békítsem fiatalosra,
Adjátok ide szívetek fekélyét,
Kicsókolom majd újra pirosra!⁸*

Szathmáry Lajos szerény visszaemlékezése több mint elgondolkodtató. Fiatal tanárként, kereshetett volna magának mellékállást, vagy kesereghetett volna a pedagógusmunka nehézségein, de ő nem ezt tette. Sok-sok más mellett „csak” odafigyelt egy beteg tanítványára, felismerte annak tehetségét, és „munkaköri leírásán” messze túlhaladva, a szokványos tanári eszközökön – a biztatáson, dicséreten – kívül nyilvánosságot keresett és biztosított tanítványa versei számára.

Istvánt a hatvanas
osztálylétszám ellenére
vették fel hatvanegyediknek

AZ ISKOLA

A gimnázium a Debreceni Kollégium partikulájaként a XVI. századtól fogva működött hódmezővásárhelyi református „latin skóla” jogotóda. A nagy múltú iskola 1930.

január 31-én vette fel Bethlen Gábor nevét.

Istvánt a hatvanas osztálylétszám ellenére vették fel hatvanegyediknek, holott a vonatkozó rendeletek hatvanban írták

elő a maximális osztálylétszámot. Vajon ki, kik és miért vállalták, hogy átlépjék

⁸ Szathmáry Lajos (1968): Vörös Pistától Vörös Istvánig. In: Grezsa Ferenc (szerk.): *A hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium Évkönyve*. Magánkiadás, Hódmezővásárhely.

a hivatalos rendelkezést? Vöröss István „tehetételt”, többletfeladatot jelenthetett az iskola és a tanárok számára. István nem volt minden tárgyból jó tanuló, nehezen fejezte ki magát, írása nem volt könnyen olvasható. Amíg tanára „fel nem fedezte” István tehetségét, csak gondot jelenthetett az iskola számára.

A tehetség felismerése, gondozása örök tanári feladat. Sajnos statisztikailag nem kimutatható, hogy hány tehetséges tanuló kalódlódik el a rossz pedagógiai módszerek, vagy éppen a tanári érdektelenség miatt.

Tanulmányi eredményei ellenére egy alkalommal 50, két alkalommal 25%-os tandíjkedvezményt kapott, sőt egyszer könyvjutalomban is részesült. Az iskola tehát nemcsak elfogadta, hanem befogadta a beteg tanulókat. Érdekes epizód, de figyelmet érdemel és értékelendő, hogy a korabeli rendeletek értelmében az iskolai könyvtárak számára könyvek vásárlását az Országos Közoktatási Tanács Ifjúsági Irodalmi Bizottsága engedélyéhez kötötték. A Tanács elnökhelyettese levélben értesítette Vöröss Istvánt, hogy két könyvét „az ifjúsági könyvtárakba a beszerezhető művek VI. és VII. csoportjába” felvették.

AZ OSZTÁLYTÁRSAK

Az iskola tanulóinak, az osztálytársaknak a reakcióiról áttételesen vannak csak információink. Természetesen megtörténhetett volna, hogy társai csúfolják vagy közömbösek beteg társuk iránt. Ehelyett osztálytársai nyolc éven át vállalták beteg társuk „szállítását”, és ez nem alkalmi, látványos

segítség volt, hanem hosszú távú erkölcsi- leg motivált feladatot, munkát jelentett. Bizonyosnak látszik, hogy nem az igazgató vagy az osztályfőnöki írta volna elő, hogy kik, mikor, hová „cipeljék” társukat. Mindez idegen lett volna az iskola egész szellemiségétől. Szathmáry Lajos így írt az osztálytársak segítségéről: „Diáktársai tolták

a diáktársai vitték ki őt, a béna diáktársat, vakáció idején a város határába, hogy ő is lásson tágabb világot, a tanyákat, a Tiszát

kerekesszékét végig az utcákon az iskoláig, majd onnan haza. Ugyancsak a diáktársai vitték ki őt, a béna diáktársat, vakáció idején a város határába, hogy ő is lásson tágabb világot, a tanyákat, a Tiszát. Ez a világ lett aztán az ő

végző határára. Odahaza az anyai szeretet közvetített számára élményeket. A sötétes kis szobában az udvaron, az utcákon és az iskolában elébe kerülő emberek, tárgyak, rezzenetnyi események, analógiák és asszociációk kezdtek versbe rendeződni, és 13-14 éves korában már bontakozott benne az érdeklődő költő...”⁹ Meggyőződésünk (és ezt is Szathmáry Lajostól tudjuk): az osztálytársak is hozzájárultak, hogy a beteg a maga módján vidám volt és a lehetőségekhez képest beilleszkedett a közösségbe.

A „PÁLYATÁRSAK”, BARÁTOK SEGÍTSÉGE – AZ ORSZÁGOS ISMERTSÉG FELÉ

Nyilván némi túlzásnak tűnik, ha az országosan ismert Móricz Zsigmondot, Németh Lászlót és a fiatal Vöröss Istvánt „pályatársaként” említjük. Mégis vállaljuk. A „pályatársakat” Szathmáry Lajos kezdeményezésére a gimnázium Petőfi Önképzőköre hívta meg. A látogatásra 1940. április 13-án került sor. Németh László a találkozásról *Darazsak* című írásában így számolt be:

⁹ I. m. 65. o.

A szűkre szabott napból egy óra a béna poétáé. Az osztályfőnöke sürget; nem jöhetett be este, nekünk kell meglátogatni. Móricz Zsigmond ismerte már a nevét: egyik versét közölte is, de nem tudta, hogy diák, s azt sem, hogy székebe szegezett. Egy egész csapat zárandokol el a város végére. A lakásban szeretettel enyhített szegénység; a fiú az asztal mellett egy széken; valami gerincbaja van, az iskolába úgy kell eltolni s a padba rakni – idehaza az édesanyja mozog, sőt beszél is helyette. A betegségről van szó, s verseiről. Az édesanya gépelt papírokat hoz elő: ő a fia titkárnője és „kiadója”. Látszik, hogy ez a sok tanár, íróféle, amelyik mind becsüli, olvassa a fia munkáit, előtte is tekintélyt szerzett a költészetnek és a betegnek. Ismer minden verset, s tudja, ki mit mondott róluk. Elolvasok egy-kettőt, nemcsak tehetséges, de művészileg is érett. Szűk kagylójában a Babits Mihály és Tóth Árpád zenéje dúdol tovább. Egyik verse a darázsról szól, amint a szőlő körül zümmög és torkoskodik. Igen, csak az tud egy darazsat megfigyelni, versbe zárni, akinek abban a kérdésben, amiben a kényszerűség odaszegezte, a költészet végtelenségét kell megtalálnia. S ezt ő és anyja is annak a kis körnek köszönhetik, amely az élő írók előtt – a költészetet is elvitte hozzá. Amikor Móricz az első honoráriumát odaadja neki, István dadogva köszöni meg: Énnekem igazán éppen elég volt az is. Más ilyenkor felkel és járkal, hogy ne sírjon. Mindezt egy ember, egy tanárunk csinálta, magyaráz útítársam, egy nemrég végzett diák.

Darazsak

*Duhaj vidék a nyár, bort, borra töltöz,
míg álmolyog már kábán, mint a részeg,
s darazsak arany nyilával rám lövöldöz,
ki a hűvös lugasban heverészek.
Ó, zordon nyárnak mérges fegyvere!
Dongóknak sárga, cikk-cakk nyílhegye!
Ó, vak darazsak, forró szerelem!
Az egész világ dong, forog velem!*¹⁰

Fenti sorokban emberi tényezők bemutatása volt a célunk, melyek, ha megmozdulnak, képesek megbirkózni a legnagyobb nehézségekkel is. Vöröss István esetében ilyen szellemi-erkölcsi erők mozdultak

meg. A beteg fiatal költő és emberi kiteljesedésének főszereplői az önfeláldozó, szerető édesanya, egy a hivatása magaslatán álló tanár, egy erős értékrendű iskola, és persze az igaz barátai voltak.

¹⁰ Németh László (1940): *Téli hadjárat*. Cikkek, előadások. (Tanu Könyvtár, 2.) Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda, Kecskemét. 55-56. o.